

МОНЕТНО-РЕЧОВІ СКАРБИ ГЛУХІВСЬКОГО ПЕТРОПАВЛІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТ.

Автори історико-нумізматичного дослідження роблять спробу проаналізувати оригінальні знахідки монетно-речових скарбів другої половини XVII – XVIII ст., виявлених протягом 1993 – 2016 рр. на території Глухівсько-Петропавлівського монастиря, які відбивають весь спектр грошовому господарства Сіверщини, показують роль православних монастирів в умовах поступового занепаду автономії Гетьманщини та витіснення європейської монети російською.

Ключові слова: Глухівсько-Петропавлівський монастир, Гетьманщина, Новгород-Сіверське намісництво, Мельхиседек Значко-Яворський, вістря посоха, грошовий обіг, скарб, талер, рубль, золотий імперіал, копійка.

Дослідження європейських та російських монет, які перебували в грошовому обігу Гетьманщини та Сіверщини зокрема, у другій половині XVII – XVIII ст., має велике значення для вивчення особливостей міжнародних торгівельних зв'язків, насичення регіонального ринку іноземними монетами, вивчення лічби монет та особливостей їх карбування та художнього оформлення. Основу грошового обігу складають гроші. Вони є мірою вартості, яка проявляється в здатності оцінювати будь-який товар, є своєрідним літописом країни, символом і носієм історичної об'єктивної інформації, незаангажованим джерелом пізнання минувшини, а відтак і унікальним підґрунтям науково-дослідної роботи.

Метою наукової розвідки є виявлення значущості Глухівсько-Петропавлівського монастиря в системі виробничих, торговельних, фінансових відносин, лічби монет та грошового обігу зазначеного періоду.

Об'єктом дослідження є грошовий обіг та лічба монет на території Сіверщини в складі Гетьманщини та Новгород-Сіверського намісництва протягом другої половини XVII – XVIII ст., монетні та речовий скарби, господарська діяльність Петропавлівського монастиря як центру проведення традиційних ярмарок місцевого та міжнародного значення. Предметом дослідження виступають процеси накопичення скарбового матеріалу монастиря та монахів у вигляді монетних та речових скарбів на території монастиря, в навколишніх лісах і ярах, якісний та кількісний склад знахідок. Авторами розвідки вперше вводиться у науковий обіг 13 скарбів, різноманітних за номіналами, державною приналежністю та нумізматичною цінністю. Серед цих знахідок найбільшу історичну цінність має речовий скарб із срібного верхів'я посоха відомого проросійського діяча, духовного наставника гайдамацького руху, єпископа Глухівсько-Петропавлівського монастиря Мельхиседека Значка-Яворського (1716 – 1809), якого було поховано у цьому ж монастирі.

Джерельною базою для написання статті послужили наукові монографії, статті, описи скарбів відомих в Україні та у Глухівщині нумізматів, музеєзнавців, істориків та краєзнавців: В. Н. Рябцевича [22], О. А. Бакальця [5; 6; 7; 8], В. І. Белашова [10; 11; 12; 13], А. Е. Армен [1; 2; 3; 4], А. М. Ключева [12; 15; 19], В. В. Заїки [14], Ю. О. Коваленка [16], О. Онопрієнка [20], Д. Риги [21], І. Ситого [18], С. Тупика [23]. Таким чином, писемні та скарбові монетні і речові пам'ятки Глухівсько-Петропавлівського монастиря другої половини XVII – XVIII ст. яскраво демонструють особливості лічби грошей, роль європейської та російської монети на грошовому ринку досліджуваного регіону та суттєво доповнюють вже відомий масив наукових нумізматичних досліджень.

За різними свідченнями, Глухівський Петропавлівський монастир був заснований поблизу с. Будище на правому високому березі р. Клевень (за 26 км від Глухова) ще у 1230 р. [16; 18; 21; 23]. Про подальше існування монастиря в період монголо-татарського іга (1239 – 1362), період Литовсько-Руської держави (1362 – 1503), часу входження до Московського царства (1503 – 1618), майже нічого не відомо. Після укладення Деулінського перемир'я у 1618 р. між московським царем Михайлом Романовим (1613 – 1645) та королем Речі

Посполитої Сигізмундом III Вазою (1587 – 1632), Петропавлівське «монастирище» в складі Сіверщини відійшло до поляків в складі Новгород–Сіверського повіту. Новгород–Сіверський лежав на торговому шляху, який проходив на Південний Схід через с. Будище та м. Глухів, що сприяло поступовому економічному відродженню монастиря та зростання містечка.

Особливої потужності процеси відродження старих та створення нових православних монастирських обитель набуває в ході національно-визвольної революції 1648 – 1676 рр. та в процесі формування Гетьманської держави і зміцнення економічних позицій православної церкви. Відомо, що гетьман Іван Виговський (1657 – 1659) у 1658 р. надав монахам Глухівського Петропавлівського монастиря села Холопкове (сьогодні село Перемога) і с. Баничі [16, с. 117]. Це фактично перший відомий письмовий документ про існування Петропавлівського монастиря в середині XVII ст. Пізніше земельна власність, ліси та села для монастиря передавали своїми універсалами гетьмани Лівобережної України – Іван Брюховецький, Петро Дорошенко, Дем'ян Многогрішний, Іван Самойлович [4, с.117-124]. Велику роль у розвитку православ'я та просвіти на Сіверщині відіграв єпископ чернігівський і новгород-сіверський (1668 до 1693 р.) Лазар Баранович (1620 – 1693) [24, с. 10].

У 1695 р. на замовлення Данила Савича Туптала (1651 – 1709) – настоятеля українських православних монастирів, митрополита Ростовського і Ярославського, архимандрита Новгород-Сіверського, «записний государів майстер кам'яної справи Матвій Єфимов» розпочав в Глухівському монастирі будівництво мурованого Петропавлівського собору, освяченого у 1697 р. На початку XVIII ст. в монастирі було збудовано трапезну з теплою церквою Успіня Богородиці на кошти полковника М. Миклашевського [21, с. 33]. У 1712 р. монахи побудували надбрамну Михайлівську церкву (див. Додаток Г), у 1795 р. побудовано корпуси братської колегії та огорожу. У 1769 – 1772 рр. багато для економічної могутності монастиря зробив професор Києво-Могилянської колегії, архимандрит Глухівського Петропавлівського монастиря Давид Пащинський. В останній рік існування Гетьманщини настоятелем монастиря стає Мельсихедек Значко-Яворський (1716–1809), срібне верхів'я посоха, якого було знайдено у 2016 р. на території колишнього монастиря (Див. додаток Б)[11; 12]. У 1785 р. архимандриту довелося описати та передати монастирські володіння у державне відомство Новгород-Сіверського намісництва. Це наступні володіння: 3 сади у Богдановці, один у Мутині, 4 озера, 4 перевози через р. Клевень та Десну, селян 20 душ чоловічої статі. Монастирю залишено 130 десятин орної землі і до 300 десятин лісу, на р. Клевні – 2 млини [21, с. 33]. Після секуляризації царським самодержавством Глухівський Петропавлівський монастир було переведено до другого класу і призначено йому річну субсидію в розмірі 1511 рублів 90 копійок. Економічну могутність монастиря підірвала велика пожежа в обителі у 1793 р.[11].

Згідно «Пам'ятної книги Чернігівської єпархії Глухівського Петропавлівського другорядного монастиря», написаної українським скорописом другої половини XVIII ст. (перекладеної і дослідженої старшим науковим співробітником Чернігівського історичного музею І. М. Ситим), монастир мав потужну економічну базу, юридичну основу якої закріплювали 16 царських грамот і 40 універсалів – «местів», які були видані українськими гетьманами, насамперед І. Мазепою (12) та І. Скоропадським (11) [18, с. 135]. Про Глухівську обитель також піклувалися П. Полуботок (2 універсали), «правління Гетьманського уряду» (2), Малоросійська колегія (2), гетьман Данило Апостол (5), Генеральна військова канцелярія (3), Генеральний військовий суд (2) [18, с. 136].

Фінансові статки Петропавлівського монастиря збільшувалися за рахунок щедрих пожертвувань з боку українських та російських можновладців, міщан, купців, козацької старшини, від столичної влади. Значні доходи монастирю надходили від продажу горілки, тютюну, дьогтю, риби, меду, від ярмарок, транзитної прикордонної торгівлі між Гетьманщиною та Росією. Досить прибутковими для монастиря були села Холопкове, Баничі, В'ясенка, Ховзівка, Будище, Маукове. До них монахи додали Стрільницький млин, на річці Клевень, млин в с. Богданівна на річці Шостка, млин на новій Глухівській греблі, Мутинський, Кам'янський перевози та інше [16, с. 122–123].

Монастир надавав великі грошові позики приватним особам. Так, у 1725 р. глухівському знатному козаку О. Грушинському монастир надав позику в сумі 3000 золотих (російських чи європейських дукатів) під 5% річних під заставу всього майна, яке скоро

перейшло у власність ченців Петропавлівського монастиря [18, с.136]. Для забезпечення охорони монастирської обителі настоятель позичив у глухівських козаків три гармати [18, с. 137]. Таким чином, Глухівський Петропавлівський монастир в другій половині XVII – XVIII ст. накопичив великі матеріальні статки та гроші, якими він розпоряджався і вкладав у різні торгові операції, ярмаркову торгівлю, але в умовах постійних загроз, можливого пограбування, частину коштів відкладав в землю у вигляді монетних скарбів, про що свідчать близько 16 (40) скарбів, знайдених на руїнах монастиря та в навколишніх полях і лісах [15; 19; 20].

Детальний аналіз доступного для дослідження скарбового матеріалу, знайденого навколо монастиря у 1993 – 2016 рр., підтверджує його неординарну значущість у виробничому і торговельному житті Гетьманщини та Новгород-Сіверського намісництва (1782 – 1797 рр.). Проаналізуємо основні із цих знахідок. Весь масив знайденого грошового матеріалу слід розділити на монети другої половини XVII ст. та XVIII ст., за державною приналежністю – на європейські та російські монети (Див додатки Д, Є, Е). Всього із 16 зафіксованих скарбів Глухівського Петропавлівського монастиря до першого періоду можна віднести 3 (18,5 %) комплекси, до XVIII ст. належать монети 13 (81,5 %) скарбів. На жаль нам не вдалося ідентифікувати та дослідити усі виявлені за період з 1993 до 2016 р. скарбові комплекси, так як більшість монет були виявлені чорними археологами, вони розійшлися по руках колекціонерів, втративши наукову цінність як скарбові комплекси. Лише частина з них стали об'єктами нашого дослідження [19].

Перший скарб був знайдений у 2009 р. на полі вздовж дороги до Глухівсько-Петропавлівського монастиря. Комплект монет був захований у керамічний глечик. Знахідка складалася із 400 мідних солідів (боратинок) Речі Посполитої часу правління короля Яна II Казимира (1648 – 1668). Це були традиційні для грошового обігу Польщі, Литви та України другої половини XVII ст. литовські та коронні монети карбування 1659 – 1666 рр. Вага скарбу становила 530 г, однієї монети – близько 1,35 г. Стан збереження монет добрий, вони відкарбовані якісно і на них майже не видно слідів перебування у грошовому обігу. На нашу думку, хтось із монахів спеціально підбирав кращі монети із дрібних пожертв прихожан і відкладав у глечик для схову у землю для подальшого використання у роздрібній торгівлі або на ярмарку. Монастирська казна як правило складалася із золотих дукатів, срібних талерів, півталерів, ортів (1/4 гроша), шостаків, трояків Речі Посполитої, Голландської республіки, Іспанських Нідерландів, Священної Римської імперії, рідше з «ефимків» 1655 р. московського царя Олексія Михайловича (1645 – 1676). Мідні «боратинки» українське населення широко використовували в грошовому обігу для незначних покупок як у 60-90х роках XVII ст. так і на початку XVIII ст.

Другий монетний комплекс був знайдений у тому ж році, в лісі, поблизу Глухівського Петропавлівського монастиря. Він був на 300 монет більший і складався з 700 мідних солідів (1/3 гроша) Речі Посполитої часу правління Яна II Казимира (1648 – 1668) литовського та коронного карбування 1659 – 1666 рр. Скарб знайдений загорнутим у полотняну тканину, тому монети були сильно окислені. Більшість монет знахідки сильно потерті, на аверсі та реверсі майже відсутні зображення портрета Яна Казимира, герба Польщі – «Орла» та литовського – «Погоні». Вага скарбу становила 940 г. Він був захований на деякий час, але власник скарбу не повернувся за своїми монетами.

Третій скарб був традиційний для українських скарбів 20–80-х років XVII ст. Він виявлений у 2016 р. на полі, поблизу підсобного господарства Будищенського будинку інвалідів (колишня територія Глухівського Петропавлівського монастиря). Він був знайдений на поверхні землі після глибокої оранки трактором. На думку А. Ключова знахідку слід класифікувати як декілька скарбів з європейськими монетами 20–60-х років XVII ст.[19]. У скарбі містилися переважно срібні та білонні монети Речі Посполитої часу правління короля Сигізмунда III Вази (1587 – 1632), Прибалтійських володінь Швеції королів Густава Адольфа (1621 – 1632) та Христини Августи (1632 – 1654). Знайдено переважно білонні низькопробні соліди (1/3 гроша), гроші, півтораки (1 ½ гроша). Незначну частину в монастирських скарбах становили срібні коронні орти (1/4 талера) вагою 7,2 г, 250–700 проби срібла Сигізмунда III Вази (1587 – 1632) 1621 – 1623 рр. (8 екз.), шостаки коронні 1627 – 1632 рр. вагою 3,48-3,97 г,

375-476 проби срібла (30 екз). Вага півтораків 1622 – 1632 рр. Сигізмунда III Вази (1587 – 1632) становить 0,6-1,22 г, проба срібла – 250-375. У скарбі їх було наявно 35 екз. Монети переважно потерті, частина надщерблені. Всього у знахідці присутні 73 монети, це близько 200 г низькопробного срібла або близько 6 срібних європейських талерів другої половини XVII ст. Скарб міг бути закопаний більш багатим і впливовим ченцем монастиря.

У XVIII ст. за «Глухівського періоду Гетьманщини» 1708 – 1782 рр. фінансова могутність Петропавлівського монастиря набувала свого найвищого економічного розвитку [11]. В цей період відбулась фінансова реформа Петра I в Московії у 1698 – 1718 рр. Її результати найшвидше проявилися в Лівобережній Україні, насамперед на території Сіверщини, яка була найближче розміщена до російського кордону. В першій чверті XVIII ст. характер скарбів переважно змішаний, тут присутні російські (срібні і мідні) та європейські срібні монети (переважно талери і півталери), а в другій–четвертій чвертях в грошовому обігу Сіверщини домінує російська золота, срібна та мідна монета. Але монастирські скарби (як і більшість описаних О. Бакальцем скарбів Гетьманщини цього періоду [5; 8]), які присутні в нашому дослідженні, за складом дорогоцінного металу є переважно однорідними. Це можна яскраво підтвердити проаналізувавши кількісний та якісний склад 13 скарбів Петропавлівського монастиря XVIII ст. [19].

Перший скарб російських монет XVIII ст. на території Глухівсько-Петропавлівського монастиря був виявлений у серпні 1993 р. Це були три монети: п'ять мідних копійок Єлизавети Петрівни (1741 – 1761) 1760 р., десять мідних копійок 1762 р., Петра III (1761 – 1762) з зображенням барабанів та прапорів і срібний рубль 1768 р. Катерини II (1762 – 1796) вагою 24 г з зображенням портрета імператриці та позначенням абрєвіатури Московського монетного двору (ММД).

У 2009 р. на території Глухівсько-Петропавлівського монастиря знайдено оригінальний за своїм складом і кількістю монет монастирський скарб першої половини XVIII ст. Він нараховував близько 1000 європейських та російських монет. Поблизу нього на місці проведення ярмарок було виявлено багато одиничних знахідок та більше 30 невеликих скарбів. Більшість знахідок не вдалося ідентифікувати. Нам відомо лише про срібний талер 1702 р., вага якого складає 28 г, проба срібла 800 короля Речі Посполитої Августа II (1697 – 1733), 2 півталери 1733 р. вагою 14 г, проби 800 Священної Римської імперії, курфюршества Ганновер та срібний талер 1753 р. вагою 28 г, проба срібла 800 Речі Посполитої Августа III (1733 – 1763). Стан збереження монет добрий [19].

У 2009 р. на полі, біля самого Петропавлівського монастиря виявлено невеликий скарб із 5 європейських талерів другої половини XVIII ст. Австрійська імперія представлена талерами імператриці Марії Терезії (1740 – 1780) 1753 р., 1764 р., 1777 р. Вміст срібла у монетах становить 23,386 г, проба срібла – 800. У скарбі присутні також два талери Священної Римської імперії часу правління Максиміліана Баварського 1777 та 1778 років. Вага кожної монети складала близько 28 г, проба срібла – 800. Стан збереження монет добрий [2; 19]. Якісний вміст цього скарбу переконливо доводить те, що високопробні талери європейських монет, насамперед Священної Римської імперії, цінувалися українцями і продовжували перебувати у грошовому обігу Гетьманщини в умовах домінування російського рубля. Про це також свідчить ще один невеликий скарб (№ 4), виявлений у тому ж році на території Глухівсько-Петропавлівського монастиря. Комплекс складається з 10 мідних трояків з зображенням: на аверсі коронного орла і литовського озброєного мечем вершника на коні – «погоні», на реверсі – портрет останнього

У 2009 р. на території, прилеглий до Глухівсько-Петропавлівського монастиря, виявлено ще 5 скарбів срібних копійок Московського царства другої чверті XVII – початку XVIII ст.: Михайла Федоровича Романова (1613 – 1645), Олексія Михайловича (1645 – 1676) та Петра Олексійовича (1682 – 1725). Серед кількох десятків дротяних копійок – «чешуйок» було виявлено чотири срібних петровських копійок круглої форми, машинного карбування 1713 р., 1714 р., 1718 р. На аверсі останніх зображено Георгія Переможця на коні, який списом вбиває змія, на реверсі – напис «ко-пейка» у два рядки та дата цифрами [6].

Як відомо, вагомі зміни в російському та українському монетному господарстві відбулися за Петра I. Маючи на меті створення грошової системи з великою кількістю

номіналів, уніфікацію російського та українського грошових ринків і збільшення доходів казни, цар провів грошову реформу, яка тривала з 1698 до 1718 р. На першому етапі (у 1698 р.) лічильно ваговий рубель був прирівняний до західноєвропейського талера. Він почав важити 28 г і ділився на 100 срібних копійок. У 1700 р. в обігу з'явилися нові мідні монети – деньги (1/2 копійки) і полушка (1/4 копійки). 1701 р. характеризувався появою нових срібних полтин (50 коп.), півполтин (25 коп.), гривеників (10 коп.), а також 5 срібних копійок – десять деньг [8, с. 330]. Того ж року розпочалося карбування золотого червінця вагою 3,44 г, який відповідав західноєвропейському дукатові, та подвійного червінця із зображенням портрета Петра I. Ці монети важили стільки, скільки відповідних їм номіналу срібні копійки. Їх легко приймали на ринку.

Петро I зумів з часом налагодити масове виробництво крупної срібної монети, використовуючи нову іноземну техніку. Лише після всіх цих попередніх заходів в 1704 р. цар наказав карбувати срібний рубль і до нього мідну копійку вартістю 1/100 рубля. Вага рубля дорівнювала рахунковому рублю в 28 г, тобто він був рівний 100 срібним копійкам вагою в 0,28 г, які перебували в обігу. Бажаючи показати, що грошовий рахунок в Росії не змінився, в тому ж році випустили срібний алтин (3 копійки). Старі срібні копійки перебували в грошовому обігу до 1718 р. Нові круглої форми срібні монети були випущені в обіг у 1710 р. [7, с. 39].

Деякі скарби були досить значними і різноманітними. Наприклад, скарб Глухівсько-Петропавлівського монастиря виявлений у 2009 р. складається з 70 «чешуйок» Михайла Федоровича Романова (1613 – 1645), Олексія Михайловича (1645 – 1676) другої половини XVII ст. та 15 срібних і 50 мідних монет Петра Олексійовича (1682 – 1725) початку XVIII ст. (переважно рублі, полтини, копійки, денги та полушки). Стан збереження монет скарбу задовільний [19].

Подібним до попереднього скарбу Петропавлівського монастиря був монетний комплекс, який складався з 70 російських срібних та мідних монет початку XVIII ст. царя Петра Олексійовича (1682 – 1725). Монети карбувалися у 1704 – 1718 р. на російських монетних дворах: Набережному (НД), Красному (МД), Кадашевському (БК). В скарбі також присутні 3 бронзових копійки 1713 р. Петра I у доброму стані [19]. У 2010 р. на території, прилеглої до Глухівсько-Петропавлівського монастиря, виявлено рідкісну мідну копійку у вигляді квадратної плати імператриці Катерини I (1725 – 1727) 1726 р. На монеті в квадраті наявний напис «Копійка» і дата карбування «1726» [6].

У 2010 р. в лісі, поблизу Глухівського Петропавлівського монастиря, виявлено скарб із 426 монет. Серед них 56 мідних російських п'ятаків 20–30-х років XVIII ст. (на нашу думку захованих монахами). Це Петрівські п'ятаки 1723 та 1725 р., п'ятаки Петра II (1727 – 1730) 1727, 1728, 1729, 1830 рр. з позначеннями монетних дворів – МД, НД, КД. У скарбі також присутні 300 мідних денг (1/2 копійки) 1730 – 1741 рр. та 70 полушок (1/4 копійки) 1730 – 1740 рр. імператриць Анни Іванівни (1730 – 1740) та Єлизавети Петрівни (1741 – 1761). Найстаріша монета скарбу – п'ятак 1723 р. Петра I, наймолодша – деньга Єлизавети Петрівни 1741 р. Період накопичення скарбу становив 14 років [2, с. 135]. Наступний скарб був виявлений у 2010 р. в лісі поблизу Глухівського Петропавлівського монастиря, який містив 100 мідних копійок імператора Петра II (1727 – 1730) 1728 – 1729 рр. з зображенням на аверсі Георгія Переможця на коні, який вбиває змія списом, на реверсі – хрест, рік карбування та напис під подвійною рисою «Москва». Інші дослідження цього періоду на території Сіверщини свідчать про те, що у 20–90-х роках XVIII ст. серед усіх скарбів з російською монетою більшість складаються з мідних грошей певного номіналу, або срібних рублів та їх фракцій. Цю думку також підтверджує інший скарб з Петропавлівського монастиря. Він виявлений у 2010 р. в лісі за Глухівським Петропавлівським монастирем (на нашу думку відібраний монахами і захований в землю). Оригінальність комплексу полягає в тому, що він складається з 53 монет, які представлені лише мідними монетами Петра III (1761 – 1762). Монети датовані лише 1762 р. з зображенням військової атрибутики. Комплекс нараховував 18 монет номіналом 10 копійок (так звані «Барабани»), 20 монет номіналом 4 копійки, 15 монет номіналом 2 копійки [19; 20].

Інший характер має ще один скарб російських монет, знайдений в лісі, біля Петропавлівського монастиря, недалеко від руїн його господарської частини. Монетний комплекс складався із 200 срібних рублів та 35 полтин (1/2 рубля). Скарб був загорнутий у полотняну тканину, розміщений у керамічний глечик, який був захований у землю на глибині 70 см. Усі монети були у відмінному стані, вага рублів становила від 28, 44 г до 24 г, проба срібла від 720 до 800, вага полтин – від 14,22 до 12 г, проба срібла від 720 до 800. У комплексі наявні монети Петра I, Катерини I, Петра II, Анни Іванівни, Іоанна Антоновича, Єлизавети Петрівни, Катерини II. Вдалося дослідити наступні монети скарбу: рублі Петра I 1724 р. (ММД), 1727 р. Петра II, 1733 р., 1738 р. Анни Іванівни (СПБ), 1744 р. (СПБ.), 1747 р. (ММД), 1751 р. (ММД) Єлизавети Петрівни, 1762 р. (СПБ) Петра III, 1768 р. (ММД) Катерини II; полтини: 1734 р., 1735 р. (СПБ.), Анни Іоанівни, 1745 р., 1754 р., 1755 р., 1756 р., 1758 р. (СПБ) Єлизавети Петрівни, 1764 р. (СПБ), 1768 р. (ММД) Катерини II. Найстаріша монета скарбу – рубль 1724 р. Петра I, наймолодша – срібний рубль 1768 р. Катерини II. Період накопичення скарбу становив 44 роки, тобто два покоління [2; 19].

У травні 2016 р. в лісі, поблизу Глухівсько-Петропавлівського монастиря, на місці залишків кам'яних господарських приміщень, було виявлено (на глибині 40 см) залишки старого рядна, у яке було замотано унікальну знахідку – верхівку срібного посоха, срібні полуполтина (25 копійок) 1747 р. імператриці Єлизавети Петрівни (1741 – 1761) та затерта срібна полтина (50 копійок) 1768 р. (СПБ) карбування імператриці Катерини II (1762 – 1796) з пробитим отвором. Вага верхів'я посоха становила 220 г, проба срібла – 875. З одного боку знахідки в центрі розміщений барельєф архимандрита монастиря, поборника освіти Данила Туптала (Дмитра Ростовського) (1651 – 1709). По боках верхівки розміщені дві напіввигнуті змії, внизу у центрі була прикріплена золота накладка з гербом настоятеля монастиря кінця XVIII ст., архимандрита Мильхісидека Значка-Яворського (див. Додаток Б). На жаль верхівка посоха була переплавлена, а золота накладка знаходиться у невідомого колекціонера [19]. Подібна верхівка посоха 30–50-х років XVIII ст., виготовлена київським майстром Матвієм Маруновичем, і зберігається у Національному музеї коштовностей України (див. Додаток В)

Отже, Глухівський Петропавлівський монастир відіграв важливу роль в сакральному, економічному, торгівельному і фінансовому житті Сіверщини та, зокрема Глухівщини другої половини XVII – XVIII ст. По-друге, аналіз одиничних знахідок монет та 16 монетних скарбів, виявлених у 1993 – 2016 рр. на території монастиря, колишньої ярмарки, у найближчих лісах та полях, свідчать про особливості використання в грошовому обігу Сіверського регіону європейських та російських монет досліджуваного періоду. По-третє, фінансова реформа Петра I 1698 – 1718 рр. найшвидше проявилися в Лівобережній Україні, насамперед на території Сіверщини, яка була найближче розміщена московського кордону. По-четверте, аналіз якісного та кількісного складу окремих знахідок монет та монетних монастирських скарбів свідчать про те, що у XVIII ст. за «Глухівського періоду історії Гетьманщини» 1708 – 1782 рр. фінансова могутність Петропавлівського монастиря набуває свого найвищого розквіту. По-п'яте, у першій половині XVIII ст. характер скарбів переважно змішаний, тут присутні російські (срібні та мідні) та європейські срібні монети (переважно талери і півталери), а в другій половині століття в грошовому обігу Сіверщини домінує російська золота, срібна та мідна монети. По-шосте, скарбовий матеріал показує, що м. Глухів (за нашими підрахунками з 1902 до 2016 р. на території міста та району, окрім с. Будище і території Петропавлівського монастиря, виявлено 15 скарбів, із них 7 у – Глухові), Петропавлівський монастир та близькі до нього села, особливо прикордонні, у другій половині XVII – XVIII ст. вели активне торговельне життя, мали великі фінансові заощадження, різноманітне господарство і промисли. По-сьоме, наявність в скарбах XVIII ст. великої кількості російських монет свідчить про входження економіки Гетьманщини та Новгород-Сіверського намісництва до загальноросійського грошового ринку, а монастирські скарби Петропавлівського монастиря за складом дорогоцінного металу є переважно однорідними.

1. Армен А. Е. Нумізматичні пам'ятки доби Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини на теренах Глухівщини / А. Е. Армен // Сіверщина в контексті історії України: Зб. наук. праць. Матеріали шостої науково-практичної конференції (17–18 травня 2007 р.). – Суми, 2007. – С. 58 – 61.
2. Армен А.Е. Грошовий обіг на Глуховщині в період Гетьманщини / А .Е. Армен // Сіверщина в історії України: Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К. – Глухів, 2010. – С. 133–137.
3. Армен А. Е. Російські монети в грошовому обігу Глухівщини /А. Е. Армен // Сіверщина в контексті історії України: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Глухів, 2011. – С. 180–184.
4. Армен А. Е. Історія появи на Глухівщині та їх поширення в пізньому середньовіччі / А. Е. Армен // Путивльський краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Суми: Університетська книга, 2013. – С. 136 – 138.
5. Бакалець О. А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648 – 1781 рр.) / О. А. Бакалець. – К.: ВД «Стилос», 2012. – 378 с.
6. Бакалець О. А. З історії однієї рідкісної монети Катерини I (1725 – 1727) / О. А. Бакалець // Нумізмика і фалеристика. – № 2. – 2011. – С. 13–15.
7. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами). Збірник наукових статей / О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія, 2015. – 232 с.
8. Бакалець О. А. Російська срібна копійка в грошовому обігу України II половини XVII – I чверті XVIII ст. / О. А. Бакалець // Історико-географічні дослідження в Україні. Зб. наук. праць. – Число 8. – К., 2005. – С. 308–334.
9. Березова С. Оклады, крести, потири, дарохранительницы.. Украинское ювелирное искусство XVII – XVIII вв. / С. Береза // Антиквар. – 2012. – № 5. – С. 88–100.
10. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини. Буклет / В. І. Белашов. – Суми: Мрія, 1992. – 6 с.
11. Белашов В. І. Глухів – Столиця Гетьманської та Лівобережної України / В. І. Белашов. – Глухів: ГДПУ. – Глухів, 2002. – 200 с.
12. Белашов В. І., Ключев А. М. Монетні скарби колишньої столиці Гетьманщини м. Глухова та його округи (друга половина XVII – XVIII ст.) / В. І. Белашов, А. М. Ключев // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку. – Бар, 2014. – С.171–174.
13. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини (до «Глухівського періоду» історії України (1708 – 1782 рр.) / В. І. Белашов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 220 с.
14. Заїка В. В., Бакалець О. А. Глинський скарб срібних копійок XVI – XVII ст. із Глухівського району / В. В. Заїка, О. А. Бакалець // Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини: минуле і сучасне. Зб. матер. Міжнар. наук-практ. конф., присвяченої 285-річчю обрання Данила Апостола гетьманом Лівобережної України (24 лют. 2012 р., Глухів) / редкол. О. І. Курок [та ін.]. – Глухів, Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 54–57.
15. Ключев А. М. Монетні скарби м. Глухова та його округи (друга половина XVII – XVIII ст.) / А. М. Ключев // Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листопада 2015. – Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 66–68.
16. Коваленко Ю. О. Глухівський Петропавлівський монастир та його округа (історико-археологічний нарис) / Ю. О. Коваленко // Путивльський краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Суми: Університетська книга, 2013. – С. 128–129.
17. Курок О. І., Бакалець О. А. Монетні скарби другої половини XVII – XVIII ст. із Кролевецького району Сумської області / О. І. Курок, О. А. Бакалець // Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини: минуле і сучасне. Зб. матер. Міжнар. наук-практ. конф., присвяченої 285-річчю обрання Данила Апостола гетьманом Лівобережної України (24 лют. 2012 р., Глухів) / редкол. О. І. Курок [та ін.]. – Глухів, Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 90–93.
18. Ситий І. М., Белашов В. І. «Памятная книга» Глухівського Петропавлівського монастиря // Путивльський краєзнавчий збірник. – Вип. 6. – Суми: Університетська книга, 2010. – С. 134–168.
19. Особистий архів магістранта Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка А. М. Ключова.
20. Онопрієнко О. В. Нумізматична колекція Глухівського краєзнавчого музею / О. Онопрієнко // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини: матеріали першої науково-практичної конференції (18 квітня 2002 р.). – Глухів, 2002. – С. 95–100.
21. Рига Д. З історії монастирів Новгород-Сіверської єпархії // Сіверянський літопис. – 2012. – № 3–4. – С. 30–35.
22. Рябцевич В. Н. О чём рассказывают монеты / В. Н. Рябцевич. – Минск: Народная асвета, 1977. – 399 с.
23. Турик С. Маєтності Глухівсько-Петропавлівського монастиря у XVII – XVIII ст. / С. Турик // Глухів – столиця Гетьманщини: Збірник матеріалів наукової конференції. – Глухів, 2002. – С. 23–31.
24. Путівник. Новгород-Сіверський/ [редкол.: М. Сугоняко]. – К.: Богдана, 2012. – 64 с., іл.
25. Узденников В. В. Монеты России: 1700 – 1917 / [Под редакцией В. Л. Янина]. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 504 с.

Авторы историко-нумизматического исследования делают попытку проанализировать оригинальные находки монетно-вещевых кладов второй половины XVII – XVIII вв., найденные на протяжении 1993 – 2016 гг. на территории Глуховско-Петропавловского монастыря, которые отражают весь спектр денежного обращения Сиверщины, показывают роль православных монастырей в условиях постепенного падения автономии Гетманщины, вытеснения европейской монеты русской. Целью научного исследования является поиск значимости Глуховско-Петропавловского монастыря в системе производственных, торговых, финансовых отношений, счёт монет и денежное обращение задекларированного периода.

Ключевые слова: Глуховский Петропавловский монастырь, Гетманщина, Новгород-Северское наместничество, Мельхиседек Значко-Яворський, навершие посоха, денежное обращение, клад, талер, рубль, золотой имперал, копейка.

The study of the European and Russian coins that were in the monetary circulation of the Hetmans state and Sivershchyna region in particular in the second half of the 17th to 18th centuries is very important for studying the peculiarities of the international trade relations, saturating the regional market with foreign coins, studying counting coins and the peculiarities of their artistic designing. Money makes the basis of the monetary circulation, it is a measure of value manifesting itself in the ability to evaluate any product, is a kind of chronicle of the country, a symbol and carrier of the objective historical information, an unbiased source of knowledge of the past, and hence it is a unique ground for the scientific research.

The authors of the historical and numismatic research make attempt to analyze the original findings of the coin and goods treasures of the second half of the 17th and 18th centuries, found during the period of 1993 – 2016 on the territory of the Hlukhiv Petro and Pavlo monastery, reflecting the entire spectrum of the money economy of Sivershchyna region, show the role of the Orthodox monasteries in the conditions of gradual declining the autonomy of the Hetmans state and the displacement of the European coins by Russian ones.

The aim of the research is revealing the importance of the Hlukhiv Petro and Pavlo monastery in the system of the industrial, trade and financial relations, counting coins and monetary circulation of the determined period. The object of the research is the money circulation and counting coins on the territory of the Sivershchyna region, consisting of the Hetmans state and Novhorod-Siverskyi self governing during the second half of the 17th and 18th centuries, coin and goods treasures, and the economic activity of the Petro and Pavlo Monastery as the centre of the organising traditional fairs of local and international significance. The subject of the research is processes of accumulating treasures of the monastery and monks in the form of coins and goods treasures on the territory of the monastery, in the surrounding forests and ravines, qualitative and quantitative composition of the findings. The authors of the investigation were the first to introduce 13 treasures, various in denominations, state affiliation and numismatic value, into the scientific circulation. Among these findings, the most historically valuable is the treasure of the silver baculus's edge of the well-known pro-russian activist, the spiritual mentor of the Haidamak movement in the Right-Bank Ukraine, the bishop Melchizedek Znachko-Yavorskyi (1716 - 1809) buried in the monastery.

Thus, written, treasury coins and goods memorials of the Hlukhiv Petro and Pavlo monastery of the second half of the 17th and 18th centuries clearly show the peculiarities of counting, the role of the European and Russian coins in the money market of the researched region, and substantially complement the well-known array of scientific numismatic studies.

Key words: Hlukhiv Petro and Pavlo monastery, Hetmans state, Novhorod-Siverskyi local self-governing, Melchizedek Znachko-Yavorsky, baculus's edge, currency, treasure, taller, ruble, golden imperial, copeck.

1. Armen A. E. Numizmatychni pamiatky doby Velykoho kniazivstva Lytovskoho, Rechi Pospolytoi, Hetmanshchyny na terenakh Hlukhivshchyny / A. E. Armen // Sivershchyna v konteksti istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats. Materialy shostoї naukovo-praktychnoi konferentsii (17–18 travnia 2007 r.). – Sumy, 2007. – S. 58 – 61.
2. Armen A.E. Hroshoviї obih na Hlukhovshchyni v period Hetmanshchyny / A .E. Armen // Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zb. nauk. prats. – Vyp. 3. – K. – Hlukhiv, 2010. – S. 133–137.
3. Armen A. E. Rosiiski monety v hroshovomu obihu Hlukhivshchyny /A. E. Armen // Sivershchyna v konteksti istorii Ukrainy. Zb. nauk. prats. – Vyp. 4. – Hlukhiv, 2011. – S. 180–184.

4. Armen A. E. Istoriiia poiavy na Hlukhivshchyni ta yikh poshyrenniav piznomu serednovichchi / A. E. Armen // Putyvl'skyi kraieznavchyi zbirnyk. – Vyp. 7. – Sumy: Universytetska knyha, 2013. – S. 136 – 138.
5. Bakalets O. A. Skarby monet yak dzherelo vyvchennia hroshovoho obihu Hetmanshchyny (1648 – 1781 rr.) / O. A. Bakalets. – K.: VD «Stylos», 2012. – 378 s.
6. Bakalets O. A. Z istorii odniiei ridkisnoi monety Kateryny I (1725 – 1727) / O. A. Bakalets // Numizmatyka i falerystyka. – # 2. – 2011. – S. 13–15.
7. Bakalets O. A. Aktualni problemy ukrainskoi numizmatyky, henealohii ta istorychnoho kraieznavstva (za pysmovymy ta skarbovymy dzherelamy). Zbirnyk naukovykh statei / O. A. Bakalets. – Lviv: Mahnoliia, 2015. – 232 s.
8. Bakalets O. A. Rosiiska sribna kopiika v hroshovomu obihu Ukrainy II polovyny KhVII – I chverti KhVIII st. / O. A. Bakalets // Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini. Zb. nauk. prats. – Chyso 8. – K., 2005. – S. 308-334.
9. Berezova S. Oklady, kresty, potyry, darokhranytelnytsy.. Ukraynskoe yuvelyrnoe ysskustvo XVII – XVIII vv. / S. Bereza // Antykvary. – 2012. – # 5. – S. 88-100.
10. Bielashov V. I. Hlukhiv – stolytsia Hetmanshchyny. Buklet / V. I. Bielashov. – Sumy: Mriia, 1992. – 6 s.
11. Bielashov V. I. Hlukhiv – Stolytsia Hetmanskoi ta Livoberezhnoi Ukrainy / V. I. Bielashov. – Hlukhiv: HDPU. – Hlukhiv, 2002. – 200 s.
12. Bielashov V. I., Kliuiev A. M. Monetni skarby kolyshnoi stolytsi Hetmanshchyny m. Hlukhova ta yoho okruhy (druha polovyna KhVII – KhVIII st.) / V. I. Bielashov, A. M. Kliuiev // Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii Barska zemlia Podillia: yevropeiska spadshchyna ta perspektyvy staloho rozvytku. – Bar, 2014. – S.171– 174.
13. Bielashov V. I. Hlukhiv – stolytsia Hetmanshchyny (do «Hlukhivskoho periodu» istorii Ukrainy (1708 – 1782 rr.) / V. I. Bielashov. – Hlukhiv: RVV HDPU, 2005. – 220 s.
14. Zaika V. V., Bakalets O. A. Hlynskyi skarb sribnykh kopiiok XVI – XVII st. iz Hlukhivskoho raionu / V. V. Zaika, O. A. Bakalets // Istoryko-kulturna spadshchyna Dniprovskoho Livoberezhzhia, Kurskoho Poseimia ta Slobozhanshchyny: mynule i suchasne. Zb. mater. Mizhnar. nauk-prakt. konf., prysviachenoii 285-richchii obrannia Danyla Apostola hetmanom Livoberezhnoi Ukrainy (24 liut. 2012 r., Hlukhiv) / redkol. O. I. Kurok [ta in.]. – Hlukhiv, Nizhyn: PP Lysenko M. M., 2012. – S. 54–57.
15. Kliuiev A. M. Monetni skarby m. Hlukhova ta yoho okruhy (druha polovyna KhVII – KhVIII st.) / A. M. Kliuiev // Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky: tezy dopovidei III mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 5–6 lystopada 2015. – Kirovohrad – Kyiv – Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2015. – S. 66–68.
16. Kovalenko Yu. O. Hlukhivskiy Petropavlivskiy monastyr ta yoho okruha (istoryko-arkheolohichni narys) / Yu. O. Kovalenko // Putyvl'skyi kraieznavchyi zbirnyk. – Vyp. 7. – Sumy: Universytetska knyha, 2013. – S. 128-129.
17. Kurok O. I., Bakalets O. A. Monetni skarby druhoi polovyny KhVII – KhVIII st. iz Krolevetskoho raionu Sumskoi oblasti / O. I. Kurok, O. A. Bakalets // Istoryko-kulturna spadshchyna Dniprovskoho Livoberezhzhia, Kurskoho Poseimia ta Slobozhanshchyny: mynule i suchasne. Zb. mater. Mizhnar. nauk-prakt. konf., prysviachenoii 285-richchii obrannia Danyla Apostola hetmanom Livoberezhnoi Ukrainy (24 liut. 2012 r., Hlukhiv) / redkol. O. I. Kurok [ta in.]. – Hlukhiv, Nizhyn: PP Lysenko M. M., 2012. – S. 90-93.
18. Sytyi I. M., Bielashov V. I. «Pamiatnaia knyha» Hlukhivskoho Petropavlivskoho monastyria // Putyvl'skyi kraieznavchyi zbirnyk. – Vyp. 6. – Sumy: Universytetska knyha, 2010. – S. 134-168.
19. Osobystyi arkhiv mahistranta Hlukhivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. O. Dovzhenka A. M. Kliuieva.
20. Onopriienko O. V. Numizmatychna kolektsiia Hlukhivskoho kraieznavchoho muzeiu / O. Onopriienko // Zberezhennia istoryko-kulturnykh nadban Hlukhivshchyny: materialy pershoi naukovopraktychnoi konferentsii (18 kvitnia 2002 r.). – Hlukhiv, 2002. – S. 95-100.
21. Ryha D. Z istorii monastyriv Novhorod-Siverskoi yeparkhii // Siverianskyi litopys. – 2012. – # 3-4. – S. 30-35.
22. Riabtsevych V. N. O chem rasskazyvaiut monety / V. N. Riabtsevych. – Mynsk: Narodnaia asveta, 1977. – 399 s.
23. Tupyk S. Maietnosti Hlukhivsko-Petropavlivskoho monastyria u KhVII – KhVIII st. / S. Tupyk // Hlukhiv – stolytsia Hetmanshchyny: Zbirnyk materialiv naukovoi konferentsii. – Hlukhiv, 2002. – S. 23-31.
24. Putivnyk. Novhorod-Siverskyi / [redkol.: M. Suhoniako]. – K.: Bohdana, 2012. – 64 s., il.
25. Uzdennykov V. V. Monety Rossyy: 1700 – 1917 / [Pod redaktsyei V. L. Yanyina]. – M.: Fynansy y statystyka, 1985. – 504

Додаток А. Топографія знахідок монет другої половини XVII – XVIII ст. на території Сіверщини (за даними О. А. Бакальця та А. М. Ключова)

№ п/п	Область	Др. пол. XVII ст.	XVIII ст.	Разом
1.	Чернігівська область (Північна частина)	60	27	87
2.	Сумська область (Північно-західна частина)	16	47	64
	Разом	76	74	150

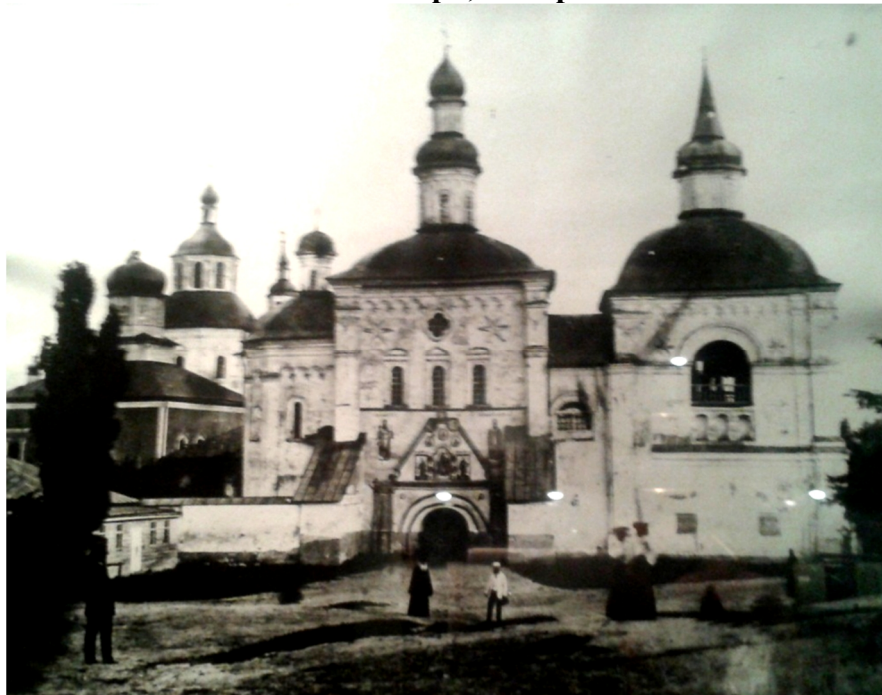
Додаток Б. Верхівка срібного посоха архимандрита Мельхиседека Значка-Яворського (1716 – 1809)

**Додаток В. Верхівка срібного посоха з дорогоцінним каменем в центрі та головами свинок в коронах по боках (50-60-х роки XVIII ст.).
Автор - київський майстер Матвій Марунович**

Додаток Г. Михайлівська надбрамна церква Глухівського Петропавлівського монастиря, 1712 р.

Додаток Д. Монети другої половини XVII – XVIII ст. із монетних скарбів Глухівщини

Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587 – 1632), орт коронний, 1622 р.

Річ Посполита, Сигізмунд III (1587 – 1632), Шостак коронний, 1620 р.

Річ Посполита, Сигізмунд III (1587 – 1632), Півторак коронний, 1627 р.

Московське царство, срібна копійка Олексія Михайловича (1648 – 1676), б.д.

Російська імперія, срібний рубль Петра I (1682 – 1725), 1725 р.

Московія, Петро I (1682 – 1725), копійка, мідь, поч. XVIII ст.

Московія, Петро I (1682 – 1725), копійка 1718 р.

Московія, Петро I (1682 – 1725), денга (1/2 копійки), поч. XVIII ст.

Російська імперія, срібний рубль Петра II (1727 – 1730), 1728 р.

Росія, Петро II (1727 – 1730), п'ять копійок, мідь 1729 р.

Рубль, Росія, Анна Іванівна (1730 – 1740), 1733 р.

Полушка, мідь, Анна Іванівна (1730 – 1740), 1731 р.

Російська імперія, срібний рубль Анни Іоанівни (1730 – 1740), 1740 р.

Російська імперія, срібний рубль Єлизавети Петрівни (1741 – 1761), 1741 р.

Російська імперія, срібний рубль Єлизавети Петрівни (1741 – 1761), 1743 р.

Російська імперія, срібна полуполтина Єлизавети Петрівни (1741 – 1761), 1741 р.

Копійка, мідь, Росія, Єлизавета Петрівна (1741 – 1761), 1756 р.

П'ять копійок, мідь, Єлизавета Петрівна (1741 – 1761), 1760 р.

Дві копійки, мідь, Єлизавета Петрівна (1741 – 1761), 1759 р.

Російська імперія, золотий імперіал (10 рублів) Петра III (1761 – 1762), 1762 р.

Десять копійок, мідь, Петро III (1761 – 1762), 1762 р.

Російська імперія, рубль Катерини II (1762 - 1796), 1780 р.

Додаток Є. Окремі знахідки монет на місці ярмарку Глухівського Петропавлівського монастиря

Додаток. Е. Експозиція з московських копійок та польських монет XVII ст. з Глухівського міського краєзнавчого музею

